

ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ ІНВАЛІДИЗОВАНОЇ ОСОБИ

Ставицький О.О., Сищук Л.С.

Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'ячука

У статті розкриваються теоретичні основи професійного самовизначення осіб з інвалідністю. Виділено три основні складові професійного самовизначення особистості: професійна спрямованість, професійна компетентність та професійна активність. Показані порівняльні результати емпіричного вивчення професійної спрямованості інвалідизованих та здорових людей. З використанням психодіагностичної методики М. Рокіча, виявлено закономірність у прояву інструментальних цінностей: у інвалідизованих переважає комплекс цінностей індивідуалізму, а в осіб без інвалідності виявлено домінування цінностей міжособистісних відносин.

Ключові слова: самовизначення, самореалізація, професійне самовизначення, людина з інвалідністю, цінності, професійна самореалізація.

Постановка проблеми. Ключовою характеристикою зрілої особистості щодо її основної діяльності, яка дозволяє утримувати себе та свою сім'ю є професіоналізм. Пройшли часи, коли на роботу влаштовували «по-блату», «за гарні очі», сьогодні працедавець в першу чергу звертає увагу власне на професійну компетентність працівника. Фах професіонала в будь-якій сфері діяльності не виникає сам по собі – це є новоутворення особистості, в основі якого лежить система прагнень, ціннісних орієнтацій, професійна мотивація, а далі – здатність до самореалізації.

Далеко не кожна абсолютно здорова у фізичному сенсі людина здатна успішно та з першого разу здійснити шлях до свого професійного самовизначення. Що вже казати про цю нелегку стежку для людини з певними вадами фізичного здоров'я: перепонів та обмежень тут у рази більше, що обумовлено не лише самою вадою здоров'я, а й негативними соціальними установками щодо неповносправних. Очевидно, що самодостатня інвалідизована людина це дарунок для держави та суспільства в цілому: відпадає необхідність матеріально її утримувати та доглядати за нею.

Вже це робить поставлену проблему досить актуальною, а враховуючи той факт, що у нашій державі щороку збільшується, по-перше, питома вага осіб з особливими потребами (скрутна економічна та соціальна ситуація, вкрай низький рівень життя переважної більшості працюючого населення держави, матеріальна обмеженість до якісного медичного обслуговування, військові дії тощо), по-друге, зростає рівень безробіття, то розв'язання питання професійного самовизначення неповносправної особи – завдання державного рівня значущості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Самовизначення особистості це складне, багатогранне та багаторівневе новоутворення особистості, яке являє собою як процес, так і результат багаторічної діяльності людини. Тому природно, що й аспектів наукового аналізу питання самовизначення існує декілька.

Сафін В.Ф. [1] розглядає процес професійного самовизначення як складової особистісного самовизначення в структурі соціалізації особистості. Як елемент в розвитку соціального та морального самовизначення особи, бачить цю проблему Б.Г. Ананьев [2]. І.С. Кон [3] тісно пов'язує процес

професійного самовизначення із життєвою історією особистості. Г.С. Костюк [4] стверджує, що професійне самовизначення є одним із вирішальних факторів формування особистості. У якості однієї з форм соціалізації особистості бачить цей процес А.В. Філіпов та Л.Л. Кондратьєва [5].

С.Л. Рубінштейн справедливо стверджує, що процес професійного самовизначення не можна розглядати та вирішувати у відриві від загальних проблем пізнання людиною оточуючого світу та самої себе [6].

Разом із тим, не можна обійти розгляд проблеми психології професійного самовизначення особистості без врахування ролі цього процесу як окремого виду діяльності – професійна освіта, її неперервність; профорієнтаційна робота.

Що стосується питання психології інвалідизованих, то тут теж є чимало наукових доробок. У нашому аспекті розгляду поставленої задачі, слід відзначити фундаментальні наукові доробки в сфері концепцій інвалідизації та соціалізації інвалідів у суспільне життя. На засадах соціоцентристських теорій розвитку особистості (К. Маркс, Е. Дюркгейм, Г. Спенсер, Т. Парсонс) соціальні проблеми індивіда розглядалися через призму вивчення та аналізу суспільного устрою соціуму в цілому. Група соціоцентристських теорій дозволяє сформулювати уявлення про соціум як про утворення, яке є більш значущим, ніж індивіди, які є його членами. На основі антропоцентристського підходу (Ф. Гіддінгс, Ж. Піаже, Г. Тард, Е. Еріксон, Ю. Хабермас, Л.С. Віготський, І.С. Кон, Г.М. Андреева, А.В. Мудрик, Дж. Манетті та інші вчені) розкриваються психологічні аспекти повсякденної міжособистісної взаємодії. Цей підхід, в основу якого покладено людину як найвищу цінність, вершину творіння Бога, визначає гуманістичну позицію щодо питань інвалідності. Терпимість, толерантність у стосунках між людьми дасть можливість самореалізуватися кожному члену суспільства, проявити себе як активного суб'єкта діяльності [7].

Дотримуючись у теоретичному та пропагандистському плані положень антропоцентристського підходу, домінуюча в Україні медична модель інвалідності не вирішує проблем людини з обмеженими можливостями щодо інтеграції її у здорове суспільство (І.О. Холостова, Н.Ф. Дементьєва, А.І. Капська, В.М. Васильчикова). Зміна

ставлення до інвалідизованої частини населення неможлива без детального аналізу всіх чинників взаємодії суспільства з людьми, які мають функціональні вади.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Власне на межі цих двох важливих проблем психології сучасності й доводиться здійснювати науковий пошук, який дозволить ефективно оптимізувати та з позицій гуманізму щодо кожної інвалідизованої особи підійти до вирішення питання ефективного професійного самовизначення людини з обмеженими фізичними можливостями.

Мета статті. Головною метою статті є представлення теоретичного та емпіричного аналізу особливостей професійного самовизначення людини з обмеженими фізичними можливостями.

Виклад основного матеріалу. Теоретичний аналіз досліджуваної проблематики дозволить зробити декілька закономірних положень. По-перше, професійне самовизначення стає нездійсненним без урахування індивідуальних особливостей розвитку особистості (внутрішніх умов). По-друге, пошук «себе» у професійній діяльності проходить шляхом порівняння «себе» з вимогами до конкретної професійної діяльності (зовнішні вимоги). По-третє, процес співставлення, порівняння, співвіднесення своїх можливостей із вимогами до професії, вимагає активності особистості, тобто людина є *суб'єктом* свого професійного самовизначення.

Якщо ці три моменти трансформувати у функціональну площину, то ми отримаємо:

- 1) внутрішні умови – спрямованість особистості, а точніше – професійна спрямованість;
- 2) зовнішні умови – знання вимог до професії – професійна компетентність;
- 3) суб'єктність професійного самовизначення – професійна активність.

Таким чином стає очевидно, що серед цих трьох основних складових професійного самовизначення друга складова є відносно сталою – вимоги до професії однакові для будь-кого. А перша та третя складові є змінними.

Для здорової у фізичному плані особи в такій схемі відкриваються безмежні перспективи, а ось для людини з обмеженими фізичними можливостями горизонт вибору тут суттєво знижується, особливо щодо першої змінної. Тому компенсацію такої ситуації необхідно шукати у збільшенні значення третьої змінної – активність суб'єкта професійного самовизначення.

Отже, здійснюючи цілеспрямований вплив на вплив першу та третю складову професійного самовизначення, ми зможемо потенційно розширити можливості інвалідизованої особистості.

Враховуючи обмеженість об'єму нашого повідомлення, обмежимося у цій статті лише представленням емпірично отриманих результатів аналізу реального стану професійної спрямованості неповносправних осіб.

З цією метою серед інших ми використали методику вивчення ціннісних орієнтацій М. Рокіча [8]. Перевагою методики є її компактність, швидкість у проведенні й обробці результатів. Методика містить два переліки цінностей: 1) термінальні цінності – позитивні риси, які проявляються в поведінці людини; 2) інструментальні цінності – цілі, до яких людина прагне.

Досліджуваним пропонується перелік, який містить деякі позитивні риси, що проявляються в поведінці людей, та завдання вибору тієї з них, яка є найбільш цінною за будь-яких обставин, і так далі потрібно прорангувати усі якості. Наступне завдання потребує оцінювання реалізації обраної якості в житті у відсотках (%). За результатами методики легко підрахувати кількісний показник схожості ієрархій ціннісних орієнтацій. Мірою схожості виступає коефіцієнт рангової кореляції Спірмена. Критичні значення цього коефіцієнта при $n=18-0,41$ (для 5%-го) і 0,55 (для 1%-го рівня значущості).

Коефіцієнт Спірмена дає змогу виміряти не тільки близькість результатів двох індивідів, а й близькість індивідуальної ієрархії із узагальненою ієрархією групи. Для отримання групових результатів для кожної з цінностей підраховується середнє арифметичне значення рангу за даними всієї групи, а потім отримані усереднені ранги всіх цінностей повторно ранжуються в порядку зростання: цінності з найменшим усередненим рангом приписується вторинний ранг 1, наступній – вторинний ранг 2 і т.д. Результатом цієї процедури є групова ієрархія ціннісних орієнтацій, представлена в тій же формі, що й індивідуальні результати.

Вибірку дослідження склали 52 студенти 2–4 курсів Міжнародного економіко-гуманітарного університету ім. акад. Степана Дем'янчука та Рівненського державного гуманітарного університету, серед яких 24 особи мали статус інвалідизованих. Проводилось дослідження у квітні 2016 року.

Отримані емпіричні дані представлені у табл. 1.

Таблиця 1
Реалізація термінальних та інструментальних цінностей

Досліджувані групи	Термінальні цінності	%-вий рівень реалізації	Інструментальні цінності	%-вий рівень реалізації
ІНВ група	самоконтроль	77,3	здоров'я	73,1
	незалежність	80,5	цікава робота	73,2
	високі запити	74,5	наявність друзів	89,8
ЗД група	відповідальність	71,6	сімейне життя	72,8
	вихованість	63,8	щастя інших	70,2
	терпимість	65,2	цікава робота	74,1

Де: ІНВ група – група осіб з інвалідністю, ЗД група – група людей без інвалідності.

В досліджуваній групі (ЗД) виділяються такі термінальні цінності як: відповідальність, вихованість та терпимість. Серед інструментальних цінностей – сімейне життя, щастя інших, цікава робота і творчість.

Отримані результати засвідчують закономірні прояви цінностей: цінності професійної реалізації виділяються як серед термінальних цінностей, так і серед інструментальних.

Зафіксовані відмінності в змісті термінальних та інструментальних цінностей в досліджуваних

групах мають статистично значуще кількісне підтвердження. Після визначення рангової позиції цінностей в кожній з груп, було підраховано середнє арифметичне значення рангу. Коефіцієнт Спірмена (r_s) дає змогу виміряти близькість міжгрупової ієрархії цінностей у кожній групі. Критичні значення коефіцієнта Спірмена при $n=18$ – $r_s=0,41$ при $p=0,05$ та $r_s=0,55$ при $p=0,01$.

Емпіричні результати демонструють наявність негативного кореляційного зв'язку у розподілі групових значень рангових позицій термінальних та інструментальних цінностей між групами ІНВ та ЗД, що свідчить про віддаленість розподілу цінностей цих досліджуваних (табл. 2).

Таблиця 2

Розподіл показників рангової кореляції (r_s)

Термінальні цінності	Група ІНВ		Інструментальні цінності	Група ЗД	
	Група ЗД	-0,46		Група ЗД	-0,48

Якісний аналіз%–го розподілу термінальних та інструментальних цінностей, оцінка їх життєвої реалізованості студентами досліджуваних груп та коефіцієнт рангової кореляції, як міра тотожності ціннісних ієрархій в групах, продемонстрували тенденцію їх прояву: група ЗД виділяється домінуванням таких термінальних цінностей, які виражають прийняття інших, а група ІНВ демонструє виважене світосприйняття. Тобто, здорові студенти більш дисципліновані й старанні,

вони вміють тримати слово і не відступати перед труднощами, їх почуття обов'язку реалізується у вираженій працелюбності та показниках продуктивності у роботі. В той час, як цінності групи студентів з обмеженими фізичними можливостями на фоні вміння логічно мислити, приймати обдумані, раціональні рішення, позбавлені бажання розуміти чужу точку зору, поважати смаки, звичаї та звички інших.

Висновки і пропозиції. Проведене емпіричне дослідження дозволило виявити певні закономірності прояву інструментальних цінностей: в групі студентів, які не мають інвалідності домінують цінності міжособистісних відносин, а в групі студентів з інвалідністю переважає комплекс цінностей індивідуалізму. Тобто досліджувані здорової групи швидше прагнуть до професійного удосконалення через розширення своєї освіти, світогляду і загальної культури через переживання емоційної наповненості життя, а студенти інвалідизованої групи у більшій мірі комфортно себе відчують через переживання внутрішньої гармонії, свободи від внутрішніх протиріч, сумнівів засобом максимально повного використання своїх можливостей, сил і здібностей.

Подальші перспективи наших наукових розвідок ми вбачаємо у системному аналізі складових професійного саморозвитку осіб, які мають інвалідність та на основі цього створення програми психологічного їх супроводу з метою підвищення ефективності перебігу процесу професійного самовизначення.

Список літератури:

1. Сафин В. Ф. К проблеме самоопределения личности и её активности / В. Ф. Сафин // Вопросы самоопределения личности и её активности: межвузовский сборник научных трудов. – Уфа: Башкирский пединститут, 1985. – С. 3-31.
2. Ананьев Б. Г. Избранные психологические труды: в 2 т. / Б. Г. Ананьев. – М.: Педагогика. – 1980. – Т. 1. – 340 с.
3. Кон И. С. Открытие «Я» / И. С. Кон. – М.: Политиздат, 1978. – 367 с.
4. Костюк Г. С. Професійне самовизначення як фактор формування особистості / Г. С. Костюк // Радянська школа. – 1967. – № 3. – С. 17-18.
5. Филипов А. В. Профессиональная ориентация и профессиональное самоопределение личности / А. В. Филипов, Л. Л. Кондратьева // Активность личности в общении и профессиональном самоопределении. – М., 1976. – С. 65-76.
6. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер Ком, 1999. – 720 с.
7. Ставицький О. О. Гандикапізм: психологічний аналіз. [Монографія]. / О. О. Ставицький – Рівне: Принт Хаус, 2013. – 352 с.
8. Практическая психодиагностика. Методики и тесты: учебное пособие / [ред.-сост. Д. Я. Райгородский]. – Самара: Издательский дом «БАХРАХ-М», 2000. – 672 с.

Ставицький О.А., Сыщук Л.С.

Международный экономико-гуманитарный университет имени академика Степана Демьянчука

ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ САМООПРЕДЕЛЕНИЕ ИНВАЛИДОВ

Аннотация

В статье раскрываются теоретические основы профессионального самоопределения лиц с инвалидностью. Выделены три основные составляющие профессионального самоопределения личности: профессиональная направленность, профессиональная компетентность и профессиональная активность. Показаны сравнительные результаты эмпирического изучения профессиональной направленности инвалидизированных и здоровых людей. С использованием психодиагностической методики М. Рокича, выявлена закономерность в проявлении инструментальных ценностей: у инвалидизированных преобладает комплекс ценностей индивидуализма, а у лиц без инвалидности выявлено доминирование ценностей межличностных отношений.

Ключевые слова: самоопределение, самореализация, профессиональное самоопределение, человек с инвалидностью, ценности, профессиональная самореализация.

Stavitskyi O.A., Syschuk L.S.

International University of Economics & Humanities
named after acad. Stepan Demyanchuk

PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION DISABLED

Summary

The article describes theoretical bases of professional self-determination of people with disabilities. There are three main components of professional self-identity, professional orientation, professional competence and professional activity. Showing comparative results of an empirical study, of professional orientation disabled and healthy people. With the use of psychodiagnostic methods M. Rokicha detected pattern in the display of instrumental values: the dominated disabled complex values of individualism, and people without disabilities revealed values of interpersonal relations of domination.

Keywords: self-determination, self-realization, professional self-determination, people with disabilities, values, professional self-realization.